

SOLIQ SIYOSATIDA MAHALLABAY ISHI MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Xudoyberdiev Obiddin Qaxramonovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakatda soliq sohalarida tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, biznes doiralarning ishonchini yanada mustahkamlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlarni takomillashtirishda hududlararo soliq inspeksiyasini o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Shu bilan birga, O‘zbekiston soliq tizimida mahallabay ishi tashkil etishni amalga oshirilayotgan ayrim muhim islohotlar o‘rganilib, xorij tajribasi, mamlakatimizda uni qo‘llash bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: soliq siyosati, mahallabay, korxonabay, soliq tushumlari, tahlika-tahlil, xavflar, samaradorlik, raqamli platforma, usullar va vositalar, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.

Kirish. So‘nggi yillarda ko‘plab mamlakatlar, jumladan, O‘zbekiston soliq tizimida muhim islohotlar amalga oshirildi. Ushbu islohotlar ko‘pincha iqtisodiy o‘shishni ta‘minlaydigan, investitsiyalarni rag‘batlantiradigan va davlat funksiyalari uchun yetarli daromad yig‘ilishini ta‘minlaydigan yanada samarali, shaffof va adolatli soliq tuzilmasini yaratish zarurati bilan bog‘liq. Soliq tizimidagi islohotlar mamlakatning iqtisodiy manzarasini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bundan tashqari, jahon amaliyotida mahallabay ishi mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha qator ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Xususan, mahallabay ishi mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha qoidalarga birgalikda rioya etish tamoyilini amalga oshirish, soliq to‘lashdan bo‘yin tovlashni to‘xtatishning samarali mexanizmini ishlab chiqish masalalarining dolzarbligi ularning yetarlicha nazariy va normativ jihatdan

o'rganilmaganligi va zamonaviy iqtisodiy sharoitda yuqori amaliy ahamiyati bu boradagi tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 28-dekabrda O'RQ-891-son Qonuniga asosan Soliq kodeksining 369-moddasiga kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalarga muvofiq o'zini o'zi band qilgan shaxslar uchun quyidagicha soliq majburiyati belgilandi. Xususan, 2024-yilning 1-yanvaridan boshlab o'zini o'zi band qilgan shaxslarning mehnat faoliyati natijasida yoki tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadlariga ushbu daromadlar soliq davrida yuz million so'mdan oshgan kundan e'tiboran ushbu Kodeks maqsadida yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun belgilangan tartibda soliq solinishi belgilandi.

Ma'lumki, Soliq kodeksining 461-moddasining birinchi qismi 2-bandiga asosan soliq davrida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadi yuz million so'mdan oshgan, lekin bir milliard so'mgacha bo'lgan yakka tartibdagi tadbirkorlar aylanmadan olinadigan soliq to'lovchilar hisoblanishi belgilangan.

Shunga asosan soliq davrida mehnat faoliyati natijasida yoki tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadlariga yuz million so'mdan oshgan kundan e'tiboran ushbu Kodeksning 467-moddasiga asosan 4 foizlik stavkada aylanmadan olinadigan soliqni to'lash lozim bo'ladi.

O'z navbatida ushbu shaxslar aylanmadan olinadigan soliq bo'yicha har oyda jumladan, hisobot davri yakunlari bo'yicha - hisobot davridan keyingi oyning o'n beshinchi kunidan kechiktirmay hamda yil yakunlari bo'yicha - soliq davridan keyingi davrning 15 fevralidan kechiktirmay hisobot taqdim etish majburiyati yuklanadi. To'lovlarni amalga oshirish yuqorida qayd etilgan ya'ni hisobot taqdim etish muddatidan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Mahallalarga biriktirilgan soliq organlari xodimlari faoliyati yuzasidan tahlil va muhokamalar qilib borilmoqda.

Soliq inspektorining asosiy vazifasi mahalladagi imkoniyatlarni ishga solib soliq bazasini kengaytirish soliq to'lovchilarga soliq xizmatlarini ko'rsatish va soliqlarni

undirishdan iborat. Jumladan, Respublika bo'yicha joriy yil yanvar oyi prognoz rejasi 994,9 mlrd.so'm belgilangan bo'lib, amalda 815,5 mlrd.so'mga yoki 82,0 foizga bajarilib, eng past ko'rsatkich Toshkent shahrida 43,3 mlrd.so'mga (83%), Samarqandda 35,6 mlrd.so'mga (65,3 %), Andijon viloyatida 25,3 mlrd.so'mga (58,7 %), Farg'onada 22,8 mlrd.so'mga (73,7 %) bajarilishi ta'minlanmagan.

Mazkur reja ko'rsatkichlarining sifatli bajarilishini baxolash uchun soliq qo'mitasi tomonidan mahallaga birlashtirilgan soliq inspektorlarini faoliyati samaradorligini baholovchi (KPI) "Mahallalarda soliq organlari faoliyati" Axborot tizimi ishlab chiqildi. Axborot tizimdagi ma'lumotlar onlayn ravishda har soatda yangilanib turadi, shuningdek, shu asosida mahallaga birlashtirilgan inspektorlarning oldiga kunlik vazifalar belgilab berilmoqda.

Axborot tizimida soliq inspektorini faoliyati samaradorligi (KPI) 21 ta mezon orqali baholab borilmoqda.

Yangi tizim ishga tushishi natijasida 2023 yil yakuni bilan:

-45 394 ta tadbirkorlik sub'ektlarini faoliyati qonuniylashtirildi;

-20 748 ta tadbirkorlik sub'ektlarining faoliyati tiklandi;

-416 713 ta fuqaro o'zini o'zi band qilgan shaxs sifatida ro'yxatdan o'tkazildi.

-606,5 mlrd so'm qo'shimcha manba byudjetga jalb qilindi (AOSga 65,3 mlrd so'm, JShShODS 459,1 mlrd so'm, Jismoniy shaxslarning yer va mol-mulk solig'i 82,1 mlrd so'm). Shuningdek, jismoniy shaxslarning mol-mulk va yer soliqlari bo'yicha tushum 2022-yilning mos davriga nisbatan 2023-yilda 1,9 baravarga (721,5 mlrd.so'm), Aylanmadan olinadigan soliq 1,2 baravarga (82,3 mlrd.so'm) va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i 1,1 baravarga (739,7 mlrd so'm) oshishiga erishildi.

Xuddi shundan 2024-yil yanvar oyida byudjetga 35,7 mlrd so'm qo'shimcha manba jalb qilindi. "Mahallalarda soliq organlari faoliyati" axborot tizimidagi ma'lumotlarga asosan, 2023 yil dekabr oyi yakuni bilan Respublikaning samaradorlik ko'rsatkichi 91,1 ballni tashkil qilib, Toshkent shahri (95,2 ball), Samarqand (94,8 ball) va Surxondaryo viloyatlari (93 ball) yashil hududda yoki yuqori ko'rsatkich qayd etdi. Respublika

bo'yicha 74 ta (35,6 foiz) soliq inspeksiylarining samaradorlik ko'rsatkichi 95 balldan yuqori, shundan, 32 ta (15,4 foiz) inspeksiyada 100 ballik natija qayd etildi. Mazkur samaradorlik ko'rsatkichi 95 balldan yuqori bo'lgan hududlar salmog'i Qoraqalpog'iston Respublikasida 82,4 foizni (16 ta inspeksiyadan 14 ta), Samarqandda 69 foizni (16 ta inspeksiyadan 11 ta), Jizzaxda 62 foizni (13 ta inspeksiyadan 8 ta) tashkil etdi.

Xodimlar kesimida tahlil qilinganida 1692 nafar (38,2%) inspektorning samaradorlik ko'rsatkichi 95 va undan yuqori ball, shundan 927 nafari 100 ballik natijaga erishdi (ushbu ko'rsatkich 2023-yil noyabr oyida 461 tani tashkil qilgan). Shu bilan birga, 37 nafar inspektor 70 va undan past ball natijaga erishgan, shuningdek 8 tasi 2023-yilning noyabr oyida ham samaradorlik ko'rsatkichi 70 balldan past natijani qayd etgan. 2024-yilning 1-fevral holatiga Respublika bo'yicha samaradorlik ko'rsatkichi 87,3 ballni tashkil etgan bo'lsa, Andijon (78,5 ball), Samarqand (82,1 ball), Farg'ona (83,8 ball), Namangan (83,8 ball) va Jizzax viloyatlari (85 bal) "qizil" zonada yoki eng yomon hudud sifatida qolmoqda. Respublika bo'yicha joriy yilning yanvar oyi uchun soliq turlari bo'yicha belgilangan jami 995,0 mlrd so'mlik prognoz ijrosi 1 fevral holatiga 815,5 mlrd so'mga yoki 82,0 foizga bajarilgan bir paytda, Andijonda 58,7 foizga, Samarqandda 65,3 foizga, Farg'onada 73,7 foizga, Namanganda 73,9 foizga hamda Jizzaxda 80,9 foizga ta'minlangan xolos. Prognoz ijrosi 81 ta tuman (shahar)da Respublika ko'rsatkichidan past natija qayd etilayotgan bo'lsa, 16 ta soliq inspeksiyasida esa 60 foizga ham yetmagan. Xususan Andijonda Asaka tumani samaradorlik ko'rsatkichi 75,0 ballni, prognoz ijrosi 52 foizni Sirdaryoda Sayxunobod tumani samaradorlik ko'rsatkichi 77,5 ballni, prognoz ijrosi 59 foizni, Farg'onada Qo'qon shaharda samaradorlik ko'rsatkichi 80,8 ballni, prognoz ijrosi 52 foizni, Samarqandda Samarqand shaharda samaradorlik ko'rsatkichi 84,2 ballni, prognoz ijrosi 48 foizni, Respublikada eng yomon natija qayd etmoqda. Xodimlar kesimida tahlil qilinganida, Respublika bo'yicha mahallalarga birlashtirilgan 4 384 nafar xodimdan atigi 147 nafarining samaradorlik ko'rsatkichi 95 balldan yuqori natija qayd etgan bo'lsa, 119 ta xodimning ko'rsatkichi 70 ballga ham yetmagan. Samaradorlik ko'rsatkichi 95 balldan yuqori natijaga erishgan xodimlar

Surxondaryoda 34 ta, Qoraqalpog‘iston Respublikasida 23 ta bo‘lsa, Samarqandda, Toshkent shaharda, Navoiyda 1 nafardan xodim 95 balldan yuqori natijaga erishgan.

Bundan tashqari “Past quvvatda” ishlayotgan korxonalar bilan yetarli darajada ish tashkil qilinmaganligi natijasida respublika bo‘yicha 44,5 mingta korxonalarining tovar aylanmasi o‘tgan yilga nisbatan jami 4 496,1 mlrd.so‘mga kamaygan (bu ko‘rsatkich Toshkent shahrida 5200 ta korxonaning tovar aylanmasi 714,7 mlrd.so‘mga, Samarqandda 4 696 ta korxonaning tovar aylanmasi 353,2 mlrd.so‘mga, Toshkent viloyatida 4 118 ta korxonaning tovar aylanmasi 426,0 mlrd.so‘mga, Farg‘onada 3 704 ta korxonaning tovar aylanmasi 364,8 mlrd.so‘mga, Qashqadaryoda 3481 ta korxonaning tovar aylanmasi 278,8 mlrd.so‘mga kamaygan). Respublik bo‘yicha 45152 ta shaxslarning noqonuniy faoliyati qonuniylashtirilib, 14590 ta yuridik shaxs va 30 562 ta YaTT tashkil qilingan bir vaqtda, bu ko‘rsatkich Sirdaryoda 1 157 ta, Navoiyda 1 295 ta, Jizzaxda 1 849 tani tashkil etib, Respublika ko‘rsatkichidan past natijani qayd etgan.

2023-yil sentabr-dekabr oylarida jami 281,7 mingta bo‘sh turgan binolar va yer uchastkalari aniqlangan bo‘lsa, shundan 6 708 tasi (2,3%) ishga tushirilgan (bu ko‘rsatkich Samarqand viloyatida 29996 ta ob‘ektlarning 580 tasi (1,9%), Farg‘onada 28046 ta ob‘ektlarning 558 tasi (2,0%), Qoraqalpog‘istonda 17501 ta ob‘ektlarning 350 tasi (2,0%), Toshkent shahrida 28730 ta ob‘ektlarning 578 tasi (2,0%) ishga tushirilgan xolos). 2023 yil sentyabr-dekabr oylarida mahallalarda soliq organlari faoliyati davomida aniqlangan qo‘shimcha manba ma’lumotlariga asosan Respublika bo‘yicha jami 9 443ta mahallalardan tovar aylanmasi oshirilgan 70 659 ta korxonalar va tadbirkorlik sub‘ektlarning 65 301,4 mln.so‘m hisobiga to‘g‘ri kelsa bu ko‘rsatkich Xorazim viloyatida 4 649 ta sub‘ektlardan 8 425,7 mln.so‘m tovar aylanmasi oshirishga erishilgan bo‘lsada shundan, eng past ko‘rsatkichlarni Surxondaryo viloyatida 5 736 ta sub‘ektdan 2 435,7 mln.so‘m, Qoraqalpog‘iston Respublikasi 5 260 ta sub‘ektdan 2 842,3 mln.so‘m, Toshkent shahri 1 571 ta sub‘ektdan 2 921,6 mln.so‘m, Andijon viloyati 9 266 ta sub‘ektdan 3 475,7 mln.so‘mni tashkil etib, Respublikadan eng past ko‘rsatkichni qayd etgan. Shu kabi, ishchilar soni va MXTFni oshgani xisobiga esa eng yaxshi ko‘rsatkichni

Toshkent shahri 3 121 tadan 62 425,1 mln.so'mni tashkil qilganda Sirdaryo viloyatida bor yo'g'i 911 tadan 12 867,9 mln.so'mni va Navoiy viloyatida 1 227 tadan 28 942,5 mln.so'mni, Surxondaryo viloyatida 1 570 tadan 9 256,4 mln.so'mni tashkil qilmoqda.

Yangi ro'yxatga olingan ob'ektlar xisobiga eng yuqori ko'rsatkichni Toshkent shahar 31 609 ta ob'ektdan 14 686 ta (8 236 ta yer va 6 449 ta mulk) tashkil qilgan bo'lsa, eng past ko'rsatkichlarni Sirdaryo viloyatida 7 529 ta ob'ektdan 2 050 ta (1 349 ta yer va 701 ta mulk), Navoiy viloyati 8 898 ta ob'ektdan 2 631 tasi (1 853 ta yer va 778 ta mulk) Buxoro viloyati 9 399 ta ob'ektdan 3 693 ta shundan (2 118 ta yer va 1 575 ta mulk) tashkil qilgan. 2023-yilning IV-choragi davomida faoliyati tiklangan va yangidan ro'yxatdan o'tkazilgan tadbirkorlik sub'ektlari hamda o'zini-o'zi band qilgan shaxslar soni Respublika bo'yicha jami 482 855 tani tashkil etib, birlashtirilgan xodimlarga (4427 nafar) nisbatan o'rtacha 109 tani tashkil etgan bo'lsa, ushbu ko'rsatkich Toshkent viloyatida 75 tani, Farg'onada 81 tani, Andijonda 83 tani, Sirdaryoda 84 tani tashkil etgan. Mahallada o'zini o'zi band qilgan shaxslar **307 nafar**ni, shundan, joriy yilda hisobga olingan **154 nafar** yoki **50,2 foizni** ($154/307 \times 100$) tashkil etadi.

Xulosa va takliflar. Soliq organlariga qo'shimcha vazifalar yuklatilganligi sababli funksional vazifalar o'z vaqtida sifatli bajarilmasdan qolmoqda. Taklifimiz soliq organlariga qo'shimcha yuklatilgan vazifalarga (hududlarni ijtimoiy- iqtisodiy rivojlantirish sektorlari hamda mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish va aholi bandligi ta'minlash tuzilmalari) jalb qilingan xodimlar soni doirasida optimallashtirgan holda ularni vakolatli tashkilotlar ixtiyoriga o'tkazish bo'yicha taklif tayyorlash. Natija esa soliq organlariga qo'shimcha yuklatilgan vazifalarga jalb qilingan 650 ta xodimlar sonini optimallashtirish orqali ularga hisoblanayotgan ish haqi bo'yicha soliq organlaridan o'rtacha bir yilda 33,6 mlrd so'm mablag'lar iqtisod qilinadi.

Adabiyotlar:

Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari. www.soliq.uz.